

Branka Tafra

Zavod za jezik IFF, Zagreb

ŠTO SU BROJEVI? (gramatički i leksikografski problem)

Na osnovi dosadašnjih različitih lingvističkih pogleda na brojeve novim će se istraživanjem pokušati odrediti mjesto brojeva u klasifikaciji riječi na vrste i njihov leksikografski status.

GRAMATIČKI I LEKSIKOGRAFSKI STATUS RIJEČI

Leksikografske greške često su posljedica neriješenih leksikoloških i gramatičkih problema. Prvi problem na koji obrađivač rječnika naiđe kad uzme u ruke kartotečni listić jest određivanje kojoj vrsti riječi »njevova« riječ pripada. Budući da se natuknice uspostavljaju prema gramatičkim vrstama riječi, odgovor na to pitanje potreban mu je da bi mogao ispravno utvrditi lik i broj natuknica. Leksikografski lik¹ riječi uglavnom se podudara s gramatičkim osnovnim likom (Njd. u imenica, Njd. muškog roda u pridjeva, infinitiv u glagola itd.). Prvi leksikografski podatak uz natuknicu najčešće je gramatička odrednica² vrste riječi kojoj natuknica pripada. Premda se u lingvističkoj literaturi već dugo i mnogo raspravlja o nedosljednostima tradicionalne podjele jezičnog materijala na vrste riječi, gramatike, pogotovo u nas,³ kruto se drže višestoljetne gramatičke nauke kojoj je temelj udario još Dionisije Tračanin (2. st. pr.n.e.) sa svojim učenjem o osam vrsta riječi. »Pojmovi vrsta riječi« najčešće se »javljaju kao aksiomi« (Stevović, 1973, 619), pa se u gramatici i u leksikografiji o njima mnogo ne razmišlja. Rječnici u predgovorima daju samo popise kratica vrsta riječi, kao da se zna kako se riječi dijele na vrste. Ipak se događa da tko god potraži u rječniku podatak za neku riječ o njezinoj vrsti i da se iznenadi kad vidi da rječnici nisu uvijek usuglašeni. To je inače najkraći put da se dođe do željenoga podatka, ali pravi, znanstveni odgovor mora dati prije svega gramatika. Međutim, gramatike ne tumače uvijek jednako sve jezične pojave, što se onda odražava na različitost gramatičkih obavijesti u rječnicima.

¹ Bratanić (1979) ima *kanonski oblik*.

² O vrstama leksikografskih odrednica v. Babić (1981).

³ Kao izuzetak usp. Toporišić (1976).

Klasifikacija riječi je teoretsko lingvističko pitanje koje nije lako riješivo. To je jedna od onih »vječnih« lingvističkih tema kojoj se lingvisti stalno vraćaju. O tome govore bezbrojni radovi.⁴ Klasifikacije se i u drugim znanostima (sjetimo se samo zoologije i botanike, pa književnosti i dr.) stalno preispituju u tražnji boljih. Jezične se klasifikacije moraju raditi u svakom jeziku posebno, na osnovi konkretnoga jezičnog materijala, jer ne postoji univerzalna klasifikacija za sve jezike. Jezici imaju nešto zajedničko, kao npr. imenice i glagole, ali i mnogo toga različitoga. Lingvisti ne mogu nikako pronaći općeprihvatljiv klasifikacijski kriterij za riječi. Iako sintaktička obilježja riječi imaju univerzalniji karakter od morfoloških, ima mišljenja da vrste riječi treba smatrati morfološkim kategorijama (npr. F. Fortunatov i njegova škola). Međutim, morfološka klasifikacija primjenljiva je samo na flektivne jezike, a mnogi lingvisti je osporavaju jer je suviše formalna. Već prema tome od kojih se jezičnih obilježja polazi, vrste se riječi u literaturi različito nazivaju: leksičke kategorije, morfološke klase, gramatički razredi itd. Najprihvatljiviji mi je naziv leksičko-gramatički razredi, koji je dosta raširen u ruskoj lingvistici (uveo ga je V. V. Vinogradov), iako i u njoj ima kritika na taj naziv (Reformatskij, 1978, 64).

U ovom ću radu ostati u okvirima tradicionalne, tzv. školske gramatike jer se leksikografija zasad samo nje i drži. Upravo na »školsku« klasifikaciju ima mnogo prigovora, najviše zbog miješanja različitih kriterija. Tako su za izlučivanje imenica, pridjeva i glagola bila bitna njihova morfološka obilježja, za zamjenice i brojeve semantička, a za prijedloge i veznike sintaktička. Zbog toga u toj klasifikaciji ima nekih nelogičnosti. »Sama tradicionalna serbokroatička podjela na vrste, u skladu s glavnom evropskoga gramatičarskoga naslijeđenog shvaćanja, zamjeničke riječi imeničkoga karaktera odvađa od imenica i zamjeničke riječi pridjevskoga karaktera od pridjevâ te ih obòje izdvaja kao posebnu vrstu riječi (zamjenice), s time da zamjeničke priloge ipak ostavlja među prilozima, a isto tako brojevne imenice, pridjeve ali i priloge izdvaja također u posebnu vrstu (brojevi). Što se tiče glagolskih imenica,⁵ pridjeva i priloga, tu se tradicija u praksi koleba, ali ipak ih uglavnom tretira u okviru glagolâ kao vrste riječi, iako je tu najčešće prisutnija u svijesti spoznaja o neadekvatnosti takva pristupa. U svakom slučaju, svi ti tradicionalni postupci onemogućuju bilo kakvu korektnu i dosljednu primjenu relevantnih klasifikacijskih kriterija za podjelu« (Brozović, 1988, 115). No, uza sve prigovore i pokušaje drugačijih klasifikacija nije nađena bolja zamjena za tradicionalne vrste riječi. Čini se da je ipak u svemu tome najveći problem odrediti granice svakoj vrsti.

⁴ Ilustracije radi samo ću spomenuti da je cijela jedna sekcija VII. međunarodnog kongresa lingvista u Londonu 1952. bila posvećena teoriji vrsta riječi, da se u Leningradu 1965. održala konferencija na tu temu (Zbornik *Voprosy*, 1968) i da je napisano o tome mnoštvo radova. Od naših usp. Pranjković (1982) i Simić (1987).

⁵ Bit će neki nesporazum jer se glagolske imenice bez kolebanja obrađuju kao imenice.

Lingvisti ne osporavaju status vrste riječi samo imenicama, pridjevima, glagolima i prilogima. Nisu se jedino složili oko zajedničkog naziva za njih, pa se u literaturi stoga sreću različiti nazivi: punoznačne, autosemantične, značljive, konceptualne, samostalne, glavne, leksičke riječi. Bez obzira na naziv, njihova je bitna karakteristika što su funkcionalno samostalne riječi (Voprosy, 1968, 110), za razliku od prijedloga i veznika koji svoju funkciju u jeziku obavljaju uvijek uz druge riječi. Mnogo je složeniji problem kada je riječ o zamjenicama i brojevima jer im lingvisti ozbiljno osporavaju status posebnih vrsta riječi. I u nas ima takvih mišljenja (Brozović—Ivić, 1988). Upravo ta dva leksičko-gramatička razreda,⁶ neproduktivna, s ograničenim brojem članova, zbog svojih raznorodnih morfoloških obilježja bliža su drugim leksičko-gramatičkim razredima nego što bi imala obilježja posebnih razreda riječi.

Osim morfološke podudarnosti s imenicama, pridjevima i prilogima zamjenice i brojevi obavljaju funkcije tih riječi, pa izlazi kao da ih jedino njihovo značenje (kod zamjenica upućivačko, a kod brojeva količinsko) odvaja od drugih leksičko-gramatičkih razreda. Značenje je bitno za klasifikaciju riječi u semantičke razrede, ali ne može biti jedini kriterij za klasifikaciju riječi u gramatici. Kad bi zaista samo značenje razlikovalo te riječi od drugih, onda zamjenice i brojevi ne bi imali status vrsta riječi. »Nije tačno, međutim, da se one (tj. zamjenice, B. T.) od pravih imenica, prideva ili priloga razlikuju samo semantički. Izgubljene su iz vida morfološke razlike (u zapadnoevropskim jezicima, na primer, deklinacija ličnih zamenica nasuprot indeklinabilnim imenicama) i razlike u distribuciji (imeničke zamenice ne dobivaju determinante, nenaglašene zamenice imaju drukčiju distribuciju od naglašanih i od imenica, pridevske zamenice dolaze samo u atributivnom položaju). I samo postojanje opozicije lica kod ličnih i prisvojnih zamenica, kao kategorije koja se javlja još jedino kod glagola, ne može se smatrati čisto semantičkom crtom, nego opštijom gramatičkom osobinom koja je već dovoljna da zamenice izdvoji u posebnu vrstu reči« (Klajn, 1985, 36).

BROJ U JEZIKU

O broju u matematici i filozofiji, o simbolici i magiji broja imalo bi se mnogo govoriti, ali ćemo se ograničiti na broj u jeziku.

Broj u jeziku ima značenja 'morfološka kategorija'⁷ i 'vrsta riječi'. Morfološka kategorija u hrvatskom ili srpskom jeziku ima dvije gramatičke oznake (u nekim jezicima i više), jedninu i množinu, čije značenje odražava izvanjezični odnos između svih predmeta iste vrste i jed-

⁶ Polazim od statusa koji te riječi imaju u gramatikama hrvatskoga ili srpskoga jezika.

⁷ Da ne dođe do terminološke zbrke, ne govorim o vrstama riječi kao gramatičkim kategorijama.

nog predmeta iz te vrste. Kao vrsta riječi⁸ broj označava i zbrojen u količinu predmeta koji su označeni imenicama. Gramatički broj nije isto što i broj u matematici, a nije isti ni u svim jezicima. Lingvističko poimanje broja ne može se poistovjetiti sa stvarnom opozicijom jediničnosti/nejediničnosti koja postoji u izvanjezičnom univerzumu. U prilog toj tvrdnji govore zbirne imenice i pluralia tantum u kojih se gramatičkom jedninom izriče stvarna množina i gramatičkom množinom stvarna jednina. Ovdje ćemo o gramatičkoj kategoriji broja govoriti samo onoliko koliko ona ima veze s brojevima kao leksičko-gramatičkim razredom. Neki jezici imaju dva naziva za ta dva pojma, npr. rus. *číslo* i (*imja*) *čislitel'noe*, njem. *Numerus* i *Zahlwort*, engl. *number* i *numeral*, fr. *nombre* i *numeral*, slovenski *število* i *števnik*. U hrvatskom ili srpskom se polisemičnost naziva može izbjeći tako da se za vrstu riječi upotrebljava množinski lik (kada je moguće), jer se riječ *broj* u značenju 'gramatička kategorija' ponaša kao *singularia tantum*. U leksikografiji *broj* se ionako upotrebljava samo u značenju 'vrsta riječi'. Zbog terminoloških podudarnosti tih dvaju pojmova govorim o izbrojenoj količini, iako bi bilo opravdanije govoriti o broju kao značenju brojeva jer je broj značenje brojeva kao što je svojstvo u pridjeva ili predmetnost u imenicama. Da je to tako, možemo se lako uvjeriti po leksikografskim definicijama. U njima se redovito kao značenje navodi 'broj', npr. *deset* 'glavni broj' ili 'broj veći za jednu jedinicu od devet', *deseti* 'redni broj'. U tom bismo smislu imali i treće značenje riječi *broj* kao kategorijalno značenje jedne vrste riječi. Stoga te riječi nazivam brojne riječi za razliku od količinskih koje označavaju neizbrojenu količinu.

Što su dakle brojevi? U matematici brojevi čine nekoliko brojnih sustava (prirodni brojevi, racionalni, imaginarni itd.). Prirodni brojevi »nastali su — historijski — procesom apstrakcije kod brojenja predmeta« (ELZ s. v. *broj*). Oni čine beskonačan skup, a prikazuju se određenim skupom brojaka i riječi. Za ruski jezik Lukin je (1987) izbrojio samo 41 riječ kojima se imenuju članovi toga beskonačnog skupa brojeva. Ima li taj mali skup riječi takva gramatička obilježja koja bi mu dala status posebne vrste riječi ili su to podrazredi drugih leksičko-gramatičkih razreda?

BROJEVI U RJEČNICIMA

Da bismo se približili odgovoru na postavljeno pitanje, pogledajmo najprije u našim rječnicima gramatičke odrednice (GO) uz riječi koje školske gramatike obrađuju kao brojeve.

Rječnik JAZU kod *jedan* i *jedanaest* nema GO, kod *tri* i *pet* ima num., *dva* m., n., *tisuća* f. num. card., *milijun* m., *sto* n., *dvoje*, n., kod *troje* n. supst. num., *drugi* i *četvrti* adj., a *tisući* num. ord. Iz tih nekoliko primjera vidi se da nije postojao jedinstven kriterij stavljanja GO, nego je to prepušteno svakom obrađivaču na volju.

⁸ Zasad uvjetno uzimam da je to vrsta riječi.

Rečnik MS i Rečnik SANU u popisu kratica imaju kraticu br. (broj), ali uz *jedan, jedanaest, dvadeset* itd. nemaju GO. Nemaju GO ni uz natuknice *drugi, dvadeseti*, nego samo nastavke za ženski i srednji rod, jednako kao i u pridjeva, pa ne znamo da li se i oni smatraju pridjevima. Uz natuknice tipa *dvoje* nemaju također GO, nego iza natuknice u zagradi podatak da je srednji rod: »(u jd. obično s)«. Tako od ta dva rječnika nismo dobili mnogo podataka. Jedino uz natuknicu *milijun (milion)* imaju GO m, a uz *milijarda* ž.

Kajkavski rječnik uglavnom ima GO num. (numerus): uz *jeden, dva, bilion, jezero, jezerni*, a uz *hiljada* valjda je greškom izostala GO.

Slovar SAZU dosljedno stavlja GO štev. (števnik) uz glavne i redne brojeve (*dva, dvajseti, en, sto* itd.) bez obzira na njihovu morfološku strukturu. Taj rječnik veoma brižljivo obrađuje brojeve. Za ilustraciju samo jedan primjer — definicija broja *dva*: »1. izražava število dve (2) a) v samostalniški rabi b) v prilastkovi rabi, neskl. izražava številkoo dve 2. v zvezi«. Uz svaku upotrebu i značenje slijede potvrde. Po GO u tom rječniku riječi *milijon, milijarda, bilijon* su imenice, ali su redni brojevi od njih određeni kao brojevi.

Pregledani rječnici pokazuju slaganje što se tiče riječi tipa *milijun i tisuća*, svrstavajući ih u imenice, dok za druge brojne riječi nemaju iste GO za vrstu riječi.

BROJEVI U GRAMATIKAMA

Pregledavajući naše jednojezične rječnike, ostaje nejasan gramatički status natuknica tipa *dva, drugi* i *dvoje*. Ni gramatike ne nude jednoznačne odgovore pa nije čudo što rječnici daju različite gramatičke odrednice ili ih uopće ne daju. U gramatikama brojevi nisu jasno definirani s obzirom na značenje i upotrebu, nisu jednako klasificirani u podrazrede, ne obuhvaćaju uvijek iste leksičke jedinice, pa čak postoje razlike i u gledanju na fleksiju ono malo promjenljivih glavnih brojeva. O gramatičkim kategorijama u tih riječi ima malo govora. Razlog je tome što je labava granica između brojeva s jedne strane i imenica, pridjeva i priloga s druge strane; najviše zbog toga što je u hrvatskom ili srpskom jeziku, kao i u ostalim slavenskim jezicima, ta vrsta riječi morfološki veoma nejedinstvena. No, ako su brojevi samo podrazredi tih leksičko-gramatičkih razreda, to treba lingvistički argumentirati jednako kao što su potrebni lingvistički dokazi za njihovu izdvojenost kao poseban razred riječi.

Brojevi su tek u 18. st. dobili status vrste riječi (Simeon s. v. broj). U latinskoj gramatici te su riječi bile dio *imena (nomen numerale)*, pa odatle u našim starijim gramatikama kalkovi *imena brojenja* (M. A. Reljković), *brojno ime* (A. Mažuranić, V. Babukić), *brojiteljno ime* (V. S. Karadžić), a u ruskoj gramatici i danas *imja čislitel'noe*. Prvi gramatičar hrvatskoga jezika B. Kašić brojeve obrađuje kao vrstu pridjeva, J. Mikalja u talijanskoj gramatici uopće ih ne spominje, a tek Della Bella ih izlučuje kao posebnu vrstu. Od njega pa nadalje naši se gramatičari razlikuju u shvaćanju koje se riječi mogu smatrati brojevima, pa će ih

prema tome različito dijeliti u podrazrede (A. Veber ima čak 9, a M. Stevanović samo 3 podrazreda). Mala Pavešić-Vinceova (1971) gramatika možda najbolje karakterizira obradu brojeva u našim gramatikama. U njoj su brojevi podijeljeni po značenju u pet podrazreda: glavni, redni, dijelni, priložni, umnožni, uz njih su dodana poglavlja o brojnim imenicama i brojnim pridjevima, a da nije jasno kojoj vrsti riječi oni pripadaju. Tih pet podrazreda u potpunosti odgovaraju podjeli brojeva u latinskoj gramatici. Koliko je jak gramatički tradicionalizam vidi se po činjenici što su autori svjesni lingvističke neopravdanosti takve podjele. U napomeni oni kažu: »Neki gramatičari brojeve i drukčije razvrstavaju. Doista brojevi su s lingvističkog gledišta raznolike skupine riječi: stotina, tisuća (hiljada), milijun, milijarda — zapravo su brojne imenice; redni (i umnožni) brojevi zapravo su pridjevi, priložni brojevi su prilozi, a dijelni su sintaktički spoj prijedloga i broja« (str. 369). Ako se o nekim brojevima može diskutirati, među brojeve ne bismo ipak ubrojili priloge *jedanput*, *dvaput*, pridjeve *jednostruk*, *dvostruk* ili sintaktičke spojeve *po jedan*, *po dva*. Još je Babukić (1854, 223) za tzv. distributivne brojeve rekao da ih »neimaju Iliri, kao što ih imaju Latini. . . nego to se ilirski kaže čestim po«.

Nemogućnost da se brojevi dosljedno opišu kao vrsta riječi pokazuje i Priručna gramatika. Definicijom brojeva obuhvaćeni su samo glavni i redni brojevi, a među oblicima obrađeni su još zbirni brojevi, brojni pridjevi i brojne imenice. Ni u njoj nije određen status brojnih imenica i brojnih pridjeva jer se navode kod brojeva, a nazivi sugeriraju da su imenice i pridjevi. Tako se te riječi pogrešno smatraju problemom klasifikacije riječi na vrste, a ne tvorbe, gdje i spadaju, ili možda semantičke klasifikacije.

Dok Stevanović brojne riječi *dvoje*, *troje* svrstava u zbirne brojeve uz osnovne i redne, dotle Težak i Babić te riječi smatraju brojnim imenicama kao i *trojica*, *dvojica*. Oni brojeve dijele na glavne i redne, a brojne imenice i pridjeve, te riječi *stotina*, *tisuća*, *milijun* drže dvojnim riječima: po značenju brojevima, a po obliku i funkciji imenicama i pridjevima. Belić (1958) u svojoj klasifikaciji riječi na 6 vrsta (imeničke, zamjeničke, pridjevske, glagolske, priloške i odnošajne riječi) brojeve ubraja u priloške riječi. Suprotno od njega Toporišić (1976) u svojoj podjeli riječi na vrste (»samostalniška beseda, pridevniška beseda, glagol, prislov, predikativ, predlog, veznik, članek, medmet«) brojeve svrstava u pridjevske riječi.

Strukturalisti su uz uobičajene vrste riječi uveli determinative pod kojima svi ne podrazumijevaju iste riječi. Tako se u francuskim gramatikama (Grammaire Larousse) među determinativima nalaze i brojevi, o čemu postoje i kritička mišljenja (Smoljanskaja, u: Voprosy, 1968). Budući da determinativi modificiraju imenicu, to bi oni mogli biti poseban razred riječi ako bi se funkcija uzela za klasifikacijski kriterij. No, tada bi se i ostale riječi morale klasificirati po istome kriteriju.

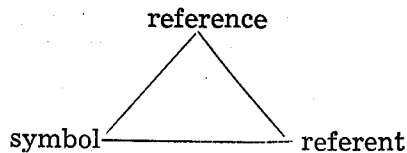
Za Ivića (1988, 29), dijakronijski gledano, gubljenje fleksije u srpsko-hrvatskom razlogom je što su »brojevi od količinskih imenica (*pet ljudi*

kao *mnoštvo ljudi*) pretvoreni u količinske priloge (*pet ljudi* kao *mnogo ljudi*)«. S druge strane redni brojevi su za njega »u gramatičkom pogledu pridevi određenog vida« (str. 30). Vratit ćemo se kasnije na ta dva stava jer su karakteristična za poimanje brojeva.

Dakle, kod brojeva je sve sporno, počevši od toga da li su uopće vrsta riječi. Ako su posebna vrsta riječi, što su onda *stotina*, *tisuća*, *milijun*, idu li brojne imenice i brojni pridjevi u imenice i pridjeve, ako idu, zašto se u gramatikama obavezno obrađuju pod brojevima, u koji podrazred spadaju *dvoje*, *troje* i da li je odnos *dvoje*, *dvoji* odnos jednine i množine ili neki drugi odnos? I na kraju, ima li pravog, lingvistički zadovoljavajućeg odgovora na ta pitanja ili ona ostaju otvorena?

ZNAČENJE I FUNKCIJA BROJEVA

Dok je kod zamjenica sama njihova definicija izazivala neslaganja i suprotstavljena mišljenja (Klajn, 1985), dotle definicija brojeva uopće nije problematična. Uglavnom se za brojeve kaže da su to »riječi koje kazuju: a. koliko jedinica ima onoga što znači imenica uz koju stoje i b. koliko jedinica treba odbrojiti da se dođe do nekog predmeta da se utvrdi koji je po redu u prostoru i vremenu« (Priručna gramatika, 129). Prvi su glavni, a drugi redni brojevi. Međutim, semantika brojeva ipak se razlikuje od semantike npr. imenica. U Ogden-Richardsovu (1953) semantičkom trokutu

brojevi nemaju desni ugao. Kod njih ne postoji referent, tj. imenovani predmet. »Broj nije predmet, nego pojam, pa se dvije linije riječ — predmet i riječ — pojam poklapaju zapravo u jednu: riječ — pojam (predmet), gdje je realnost — pojam, a predmet — samo supponirana mogućnost« (Reformatskij, 1960, 388).

Sve riječi jedne vrste jednako ne ovladavaju svim gramatičkim obilježjima te vrste. Ako bismo gramatička obilježja jedne vrste označili krugom (sistem polja), onda se većina riječi iz iste vrste nalazi u središtu kruga, a manji dio na periferiji, gdje su moguća preklapanja s drugim vrstama. Tako će imenice koje su nastale poimeničenjem pridjeva biti na rubu kruga koji je u intersekciji s krugom koji čine pridjevi. Kad bismo brojeve tako predočili, onda bi oni brojevi koji se u gramatici nazivaju glavni ili osnovni bili u središtu samoga kruga. Oni su nosioci i gramatičkih i leksičkih obilježja brojeva kao vrste riječi. Generativni gramatičari svrstavaju ih među kvantifikatore, tj. jedinice kojima se u imeničkim sintagmama izražavaju opozicije po količini. Kvantifikatori mogu biti različite riječi. Najčešće tu funkciju obavljaju količinski prilozici: *malo*,

mного, nekoliko, nešto, dosta itd., neodređene zamjenice: *neki, nijedan* i dr., imenice kad ne označavaju predmet nego količinu: *vagon (žita), vreća (kukuruz), čaša (vina)*, a neki su kvantifikatori univerzalni, npr. *svaki* (M. Ivić, 1973). Sve te riječi kojima se izriče neizbrojena količina jedni lingvisti smatraju neodređenim brojevima (npr. Gvozdev, 1967, Russkaja grammatika) nasuprot određenim brojevima. Prema tom gledanju svi bi kvantifikatori bili brojevi. Za mene je pojam kvantifikatora širi pojam od brojeva. Zajedničko obilježje svih kvantifikatora jest njihova ograničenost raspodjele na imeničke sintagme. To je i razumljivo s obzirom na to da se samo predmeti koji su označeni imenicama mogu kvantificirati. Pogledajmo nekoliko karakterističnih sintagmi⁹ da bismo vidjeli da li je položaj svih kvantifikatora jednak.

<i>nekoliko olovaka</i>	<i>kutija olovaka</i>	<i>pet olovaka</i>
<i>mного meda</i>	<i>vreća kukuruza</i>	<i>pet stolova</i>
<i>malo stolova</i>	<i>čaša vina</i>	<i>*pet vina</i>
<i>dosta radosti</i>	<i>vagon crepova</i>	<i>*deset radosti</i>
<i>nešto voća</i>	<i>mnoštvo voća</i>	<i>*deset voća</i>

Očito je da postoje neka ograničenja u raspodjeli jer nije moguća supstitucija svih kvantifikatora u tim sintagmama. Naime, brojevi uvijek označavaju izbrojenu količinu, »količinu jedinki« (Belić, 1958, 171), i njihova raspodjela u imeničkim sintagmama u izravnoj je vezi s kategorijom brojivosti u imenica. Imenice koje znače entitete koji su međusobno razdvojeni, pa se prema tome mogu brojiti, jesu brojive imenice. One imenice koje znače cjelinu koja se ne sastoji od odvojenih entiteta jesu nebrojive imenice. Prve ovladavaju gramatičkom kategorijom broja koja je u hrvatskom ili srpskom jeziku izražena gramatičkim oznakama jednine i množine, dok je ta opozicija u drugih neutralizirana. Nebrojive imenice dolaze obavezno u jednini, osim ako njihovo značenje nije »opredmećeno«. Ako bi takve imenice dobile značenje imeničke predmetnosti, one mogu imati i množinske likove (*Moja djeca — dva moja zlata, dvije moje radosti*). Nebrojive imenice su uglavnom apstraktne imenice sa značenjem procesa ili svojstva i konkretne imenice koje označavaju neku materiju u cjelini koja ima dijelove, ali ne i svoje predstavnike. Za njih je karakteristična opozicija cjelina/dio. Kako te imenice ne označavaju predmete koji bi se mogli brojiti, postoji semantička zapreka da uz njih dođu brojevi (**pet vina*,¹⁰ **deset meda*). Kategorija brojivosti određuje raspodjelu kvantifikatora u imeničkim sintagmama. Brojevi dolaze samo uz brojive imenice, dok ostali kvantifikatori mogu doći i uz brojive i uz nebrojive imenice. Postoje i druge semantičke zapreke u raspodjeli kvantifikatora (M. Ivić, 1973), ali one nisu bitne za rješavanje pitanja što su brojevi.

⁹ U analizi se većinom zadržavam na razini sintagme jer je dostatna za predmet istraživanja.

¹⁰ Nije riječ o bocama vina, nego o vinu kao materiji.

U imeničkim sintagmama najčešće postoji morfološko slaganje. Njega uvjetuju imeničke kategorije (rod, broj, padež, živo/neživo). U imeničkim sintagmama s kvantifikatorima kvantifikatori određuju oblik imenice. Oni otvaraju mjesto partitivnom genitivu, s time što brojevi (zasad izuzimam iz razmatranja brojeve manje od pet) uvijek otvaraju mjesto genitivu množine, dok ostali kvantifikatori otvaraju mjesto i jednom i drugom genitivu, ovisno o tome da li stoje uz brojive ili nebrojive imenice.

Navedene razlike u značenju i raspodjeli kvantifikatora u imeničkim sintagmama bile bi dovoljne da u klasifikaciji riječi prema njihovoj funkciji brojevi budu podrazred unutar razreda jedinica nazvanih kvantifikatori.

BROJEVI I PRILOZI

Postavlja se pitanje da li su riječi *pet* (*pet ljudi*) i *mnogo* (*mnogo ljudi*) ista vrsta riječi. U lingvistici postoje dva suprotna nepomirljiva gledišta. Po jednim (Gvozdev, 1967) količinski su prilozi neodređeni brojevi, a po drugima (Brozović-Ivić, 1988) glavni brojevi su prilozi i brojevi kao vrsta riječi ne postoje. Prvo mišljenje nije prihvatljivo jer broj ne može biti nešto što nema značenje odbrojene količine. Drugo mišljenje ima veću težinu. Budući da većina glavnih brojeva nema morfološku strukturu i da obavljaju istu funkciju kao i količinski prilozi, jasno je zašto ih mnogi lingvisti smatraju prilozima (u nas Belić, Brozović, Ivić). Kao i prilozi oni ne ovladavaju kategorijama roda, broja i padeža (osim brojeva do pet). S obzirom na značenje brojeva razumljivo je što »broj — 'predmet' brojeva — ne može imati broj jer je sam broj« (Reformatski, 1960, 389). I u jezicima gdje su brojevi promjenljive riječi (kao u ruskom) nema paradigmi gramatičkog broja. Iako neke gramatike (npr. Priručna gramatika) kao izuzetak navode množinske oblike broja *jedan*, treba reći da tu *jedan* znači 'neki', 'isti', 'jednak' (primjer iz Priručne gramatike: Jedni su sjedjeli, drugi su stajali) i da u tom značenju ima opoziciju jednina/množina. U primjerima u kojima *jedan* dolazi uz pluralia tantum (*jedne hlače*) nema te opozicije jer tu *jedan* opet označava samo jedinku. Ni uz imenice koje znače par (*rukavice*, *čizme*, *čarape*) nije riječ o opoziciji jednina/množina (nije isti odnos: *jedna rukavica* i *jedne rukavice* kao *ova knjiga* i *ove knjige*). Tu se radi ne o broju *jedan*, nego o brojnoj riječi *jedni*, *jedne*, *jedna* kao prvom članu u nizu brojnih riječi *jedni*, *dvoji*, *troji*...

Brojevi *jedan* i *dva* imaju kategoriju roda i padeža, a brojevi *tri* i *četiri* samo padeža. Po tome su te četiri riječi izuzetak, bili brojevi posebna vrsta riječi ili bili prilozi. Međutim, kao izuzetak među brojevima imaju svoje opravdanje u dijakroniji, a kao izuzetak među prilozima teško bi se mogli obrazložiti jer su prilozi nepromjenljiva vrsta riječi. Iako neki lingvisti smatraju da su prilozi djelomično promjenljivi, postoje i drugačija gledanja (Babić, 1986, 1989). Komparativ priloga može se tumačiti kao popriloženje pridjevskog komparativa jednako kao što je i srednji rod doživio preobrazbu u priloge. *Brže* može dobiti gramatički i leksički status po istom postupku kao i *brzo*.

Navedene razlike u raspodjeli u imeničkim sintagmama nisu dostatne da brojeve odvoje u posebnu vrstu riječi, pogotovo što su uvjetovane semantičkom kategorijom. Potrebne su i druge gramatičke razlike između *mnogo* i *pet* da bi te riječi pripadale dvama leksičko-gramatičkim razredima. Upravo se zbog gramatičke razlikovnosti brojeva i priloga ne bih složila s onim lingvistima koji drže da su glavni brojevi prilozima. Osnovna razlika između brojeva i priloga jest u tome što su brojevi komprezentni s imenicama, a prilozima s glagolima (to kazuje i sam njihov naziv: *adverb*). Prilozima kao vrsta riječi u prvom redu izriču okolnosti vršenja glagolske radnje i po toj su funkciji izlučeni kao posebna vrsta riječi. Oni imaju mnogo veći kolokacijski opseg od brojeva, mogu dolaziti i uz imenice, pridjeve, zamjenice, a i priloge, u raznim funkcijama (intenzifikatori, kvalifikatori, kvantifikatori itd.), a samo se u jednoj poklapaju s brojevima. Brojevi nikad nisu dopuna glagolu (**raditi pet*) i zbog toga se ne mogu smatrati prilozima. U sintaktičkoj konstrukciji *donijeti pet olovaka* dopuna glagolu nije broj *pet* nego sintagma *pet olovaka*. »U cjelini odnosa što tvore rečeničko ustrojstvo... ulazi... brojni izraz kao cjelina« (Katičić, 1986, 443). Od glavnih brojeva izuzetak je broj *jedan* koji je izjednačen s pridjevskim atributima. Prema tome *mnogo* i *pet* ne možemo smatrati istom vrstom riječi zato što imaju istu funkciju u sintaktičkoj konstrukciji *pet ljudi* i *mnogo ljudi*. Među njima su veće razlike nego podudarnosti, što se vidi iz ovih ovjerenih i neovjerenih sintagmi:

<i>mnogo meda</i>	<i>*pet meda</i>
<i>radi mnogo</i>	<i>*radi pet</i>
<i>veoma mnogo</i>	<i>*veoma pet</i>
<i>mnogo dobar</i>	<i>*pet dobar</i>

U prvom nizu postoji mogućnost sinonimijske supstitucije: *puno meda*, *radi dosta*, *veoma puno*, *jako dobar*, dok se brojevi ne mogu zamijeniti sinonimima jer ih nema.

I kada se saberu razlike između glavnih brojeva i priloga (kategorija padeža u brojeva *jedan*, *dva*, *tri*, *četiri*, a u našim dijalektima te u nekim jezicima i više, kategorija roda u *jedan* i *dva*, različita tvorba, nejednak kolokacijski opseg, veći broj funkcija u priloga, sinonimijska supstitucija priloga), vidi se da ih nije malen broj i da te riječi ne možemo smatrati istim leksičko-gramatičkim razredom.

BROJEVI I IMENICE

Vidjeli smo da neki lingvisti izjednačuju sintaktičke konstrukcije *pet ljudi* i *mnogo ljudi* smatrajući *pet* i *mnogo* istom vrstom riječi. Uzimamo neke druge sintaktičke konstrukcije:

Konj i krava su životinje.
Pet i tri su osam.
Imam kutiju olovaka.
Imam pet olovaka.

Braća sestru ne čekaju.
 Dva trećega ne čekaju.
 One su učenice.
 One su dvije.

Istaknute riječi imaju istu funkciju, imeničku, pa bismo brojeve mogli smatrati nepromjenljivim imenicama. Takvo se mišljenje ne bi moglo prihvatiti, barem ne za hrvatski ili srpski jezik, jer brojevi ne ovladavaju gramatičkim kategorijama po kojima su imenice izdvojene u posebnu vrstu riječi, a i njihovo značenje daleko je od imeničke predmetnosti. Ovdje su brojevi u funkciji imenica, ali nisu i imenice, sve dok govorimo u okvirima postojećih vrsta riječi. Time bi problem bio riješen da nema brojnih riječi kao što su *tisuća* (*hiljada*), *milijarda*, *milijun* (*milion*), *bilijun* (*bilion*), *kvadrilijun* i sl. (u daljem tekstu kao predstavnike tih riječi uzimat ću riječi *tisuća* i *milijun*). Gramatičke odrednice u rječnicima pokazuju da ih leksikografi uglavnom smatraju imenicama, a i gramatike se u tome slažu jer po svim obilježjima izlazi da su imenice. Te riječi imaju kao i imenice kategoriju roda (*ovaj milijun*, *ova tisuća*), kategoriju broja (*milijun*, *milijuni*), kategoriju padeža (*milijun* se sklanja po deklinaciji *a*, a *tisuća* po deklinaciji *e*), moguća je tvorbeno (*milijunčić*) i semantička ('mnoštvo') derivacija. Uz glavne brojeve ne mogu stajati brojevi i pridjevi kao atributi nego samo zamjenice u službi anaforizacije (M. Ivić, 1973). Upotrebom zamjenica uz brojeve neka određena količina postaje poznata. Brojne riječi *tisuća* i *milijun* imaju veći kolokacijski opseg od glavnih brojeva: *mali milijun*, *bezvrijedan milijun*, *prvi milijun*, *zaraditi milijune*, *ukrastati milijun*. Sintagme s brojem *pet* umjesto s *milijun* nisu ovjerenе. Nakon takva razmatranja izlazi da su količinske riječi *tona* (*tona olovaka*) i *tisuća* (*tisuća olovaka*) u istoj vrsti riječi. Taj zaključak učvršćuje i njihovo značenje određene količine, ali . . .

I u lingvistiku se, kao uostalom i u životu, zna uplesti neki »ali«. Jezične su činjenice tu, ali često ostanu prikrivene, kao što se dogodilo i u ovom slučaju. Zaista je teško posumnjati da *tona* i *tisuća* nisu ista vrsta riječi. Podudarnost njihovih morfoloških, sintaktičkih i semantičkih obilježja razlogom su što su ih gramatike i rječnici obrađivali kao imenice.

Za glavne brojeve već smo vidjeli koja su njihova gramatička i semantička obilježja pa je potrebno samo provjeriti jesu li ona prisutna i kod ovih brojnih riječi. I one znače točno izbrojenu količinu (*tisuća dinara*, *milijun dinara*), dolaze u imeničkim sintagmama uz brojive imenice koje su uvijek u genitivu množine. Nikada ne dolaze uz nebrojive imenice. Ovjerenе su samo sintagme *tona meda*, *tona čavala*, *tisuća čavala*, a neovjerenа **tisuća meda*. Dakle, raspodjela u imeničkim sintagmama određena je kategorijom brojivosti u imenica kao što je to slučaj s glavnim brojevima. Ostaju gramatičke kategorije roda, broja i padeža kojima ne ovladavaju glavni brojevi (izuzetke smo vidjeli). Osnovno obilježje glavnih brojeva jest odsutnost gramatičke kategorije broja. Ako *tisuća* i *milijun* imaju tu kategoriju, onda se ne bi mogli smatrati brojevima. U rječnicima ćemo naći primjere i s jedninskim i s množinskim oblicima pa se čini suvišnim postavljati pitanje o kategoriji broja. Nažalost, primjerā upotrebe

tih riječi u kosim padežima u jednini ima veoma malo: *preko milijun stanovnika, s milijun puceta, oko milion groša* (Rečnik SANU). Rečnik MS nema primjera za riječi *milijarda, tisuća, hiljada*. Međutim Rječnik JAZU (s. v. *tisuća*) ima podatak da »ak. sg. tisuću zamjeñuje obično sve ostale padeže«, odnosno (s.v. *hiljada*) da »dosta često zamjeñuje druge oblike acc. sing. *hiladu*«. Tu su navedeni primjeri takve upotrebe, u kojima su ovi prijedložni izrazi: *do iladu, posli iladu, od hiladu, udiļ iladu, s hiladu, po hiladu*. I Priručna gramatika (133) navodi: »U brojenju se obično mjesto nom. jedn. tih imenica upotrebljava okamenjeni akuzativ mjere, npr. *Stōtin u dinara nije velik novac. Tisuću puta sam ti rekao. To će se vidjeti nakon stōtin u godina.*« Primjeri iz Rečnika SANU za *milijun* također govore da se ta riječ kad znači broj ne mijenja. U rječnicima i gramatikama ima dosta primjera za upotrebu tih količinskih riječi u značenju neodređene količine, kao npr. *divio se milijardama zvijezda* (Priručna gramatika), u *bilijunima individua, bilijunima milja, zarađuje bilione, od milijarda sitnih kapljica* (Rečnik SANU).

I ono malo primjera koji se mogu naći u našim gramatikama i rječnicima pružaju mogućnost za uočavanje nekih podudarnosti i razlika u sintagmama tipa

A. *milijun puceta*

B. *milijuni puceta.*

Nije samo u pitanju odnos jednina/množina. Najočitija je semantička razlika. U sintagmi B *milijun* ima značenje 'velika količina, mnoštvo', odnosno on ne označava odbrojenu količinu jedinica. U sintagmi A *milijun* može imati dva značenja: 1. 'broj koji se u matematici označava s 10^6 ' i 2. 'mnoštvo'. Značenje će ovisiti o kontekstu. U rečenici »MEGA svaki dan proizvede milijun puceta« *milijun* označava točno odbrojenu količinu, a u rečenici »I sada je imao na sebi nekakvu plavkastu surku... bogato opšitu gajtanima i s milijun puceta« (Rečnik SANU s.v. *milijun*) značenje 'mnoštvo'. Semantičku razlikovnost označit ćemo kao *milijun¹* i *milijun²*. *Milijun¹* u semantičkom trokutu nema ugao označen kao referent. Po tome se izjednačava s glavnim brojevima. Za naš predmet razmatranja bitnije su gramatičke sličnosti i razlike od semantičkih. I u jednom i u drugom slučaju *milijun* dolazi u imeničkim sintagmama uz brojive imenice čiji gramatički oblik zavisi od brojne riječi. I *milijun¹* i *milijun²* imaju gramatičku kategoriju roda, ali *milijun¹* nema gramatičku kategoriju broja. Množinski oblici dolaze isključivo u značenju 'mnoštvo'. Ovdje nije riječ o tome da jedninski oblici imaju jedno značenje, a množinski drugo, nego *milijun¹* nema kategoriju broja jer je sam broj, a *milijun²* ima kategoriju broja, uz napomenu da se češće upotrebljava u množini. Isti je slučaj s riječju *jedan*. Broj *jedan* ima samo jedninu, točnije, on nema sposobnost izricanja odnosa jednina/množina jer ne ovlada-va kategorijom gramatičkog broja.¹¹ Riječ *jedan* koja može izricati jed-

¹¹ Treba razlikovati odsutnost gramatičke kategorije broja od neutralizacije opreke jednina/množina. Prvi je slučaj s brojevima, kod kojih uopće ne bismo trebali govoriti o jednini i množini, a drugi s imenicama singularia tantum i pluralia tantum, kod kojih možemo govoriti ili o jednini ili o množini.

ninu i množinu nije broj nego druga vrsta riječi (pridjev ili zamjenica, ovisno o značenju i funkciji). Dakle, treba razlikovati ove riječi: *jedan* broj, *jedan* zamjenica, *jedan* pridjev i *jedni* brojna riječ, čiji ću gramatički status ostaviti otvorenim. U brojnom izrazu *pet tisuća dinara* kao broj ponaša se samo *pet*, a *tisuća* ima opredmečeno značenje. Tu ona ne znači broj, nego jedinicu koja se broji, pa se ponaša kao i druge brojive imenice. Odsutnost gramatičke kategorije broja glavno je gramatičko obilježje glavnih brojeva u koje spadaju i *tisuća* i *milijun*. Drugo obilježje je nepromjenljivost glavnih brojeva uz izuzetke brojeva do pet. Za sporne brojne riječi vidjeli smo da se upotrebljavaju dva lika. Jedan odgovara nominativu, a drugi akuzativu kod imenica. Gramatike i rječnici ne daju dovoljno materijala, pa bi trebalo provesti opširnija istraživanja da se utvrdi postoji li u tih riječi deklinacija ili ne postoji. Pretpostavljam na osnovi potvrda u rječnicima i gramatikama da suvremeno stanje pokazuje ako ne potpunu nepromjenljivost, a ono smjer prema gubljenju padežnih paradigmi. Budući da isti smjer zahvaća i brojeve *dva*, *tri* i *četiri*, za glavne bi se brojeve, s izuzetkom broja *jedan*, mogla izdvojiti nepromjenljivost kao morfološko obilježje.

Ako zanemarimo semantičke razlike između *milijun*¹ i *milijun*², vidimo da postoje i gramatičke razlike. *Milijun*¹ ne ovladava gramatičkom kategorijom broja i padeža ili ovladava samo djelomično kategorijom padeža, što ga izjednačava s glavnim brojevima. *Milijun*² ima sva gramatička obilježja imenice. Sada se možemo vratiti na početak odjeljka o imenicama i brojevima i zaključiti da se sva navedena obilježja ne odnose na *milijun*¹. Deminutiv *milijunčić* nema značenje odbrojene količine. Od brojeva se ne tvore deminutivi, augmentativi i pridjevi. Od *milijun*¹ tvori se redni broj *milijunti*, a od *milijun*² pridjev *milijunski*. Tvrdnja da uz glavne brojeve ne mogu doći pridjevi kao atributi ostaje i nakon navođenja sintagmi *malí milijun* i *bezvrijedan milijun*. Ovisno o kontekstu te sintagme mogu imati različito značenje, ali nikako značenje odbrojene količine. Rekli smo da brojevi ne mogu stajati u glagolskim sintagmama. U navedenom primjeru *zaraditi milijune milijun* znači neodređenu količinu, a sintagma *ukrasti milijun* ili je eliptična (*ukrasti milijun dinara*) ili *milijun* tu znači 'novčanica u vrijednosti milijun dinara' ili nešto slično.

Potrebno je praviti razliku između značenja izbrojene količine i neodređene količine, pa u rječnicima i gramatikama ne miješati *milijune dugova s milijun dinara*. U njemačkom jeziku stoga neki lingvisti razlikuju *hundert* i *Hundert*, *tusend* i *Tausend*, odnosno *stotina* i *tisuća* kao broj i kao imenicu (Duden s.v. *hundert* i *tausend*).

Priznajući riječima *tisuća* i *milijun* status broja, riječi kojima se imenuje sustav prirodnih brojeva i same čine sustav brojnih riječi kojima se zbog njihovih posebnih semantičko-gramatičkih obilježja može priznati status leksičko-gramatičkog razreda. Ako bismo izdvojili riječi *tisuća* i *milijun* (i njima slične riječi), taj bi sustav imao rupé. To je za Lukina (1987) glavni razlog zašto ih smatra brojevima, a ne imenicama. Budući da se dijakronijski radi o jednoj vrsti riječi, u gramatici se mogu dati sva potrebna objašnjenja o dvojnjoj prirodi tih riječi. Ovaj primjer jezične dinamičnosti (*milijun*¹ ⇔ *milijun*²) mogli bismo prikazati grafički ovako:

dijakronija	imenice $\xrightarrow{\text{morfologija}}$ brojevi (promjenljivost) (nepromjenljivost)
sinkronija	brojevi $\xrightarrow{\text{semantika}}$ imenice (određena količina) (neodređena količina)

Ostaje međutim još pitanje leksikografskog statusa tih riječi. Postoji nekoliko mogućnosti. Prva je da se obrade dvije natuknice ne kao homonimi (Tafra, 1988a, 386), nego kao homografi, dakle: *milijun* br. i *milijun* m. Jednako treba postupiti i s *jedan*. Druga je da se obrada svede pod jednu natuknicu. I tu su dvije mogućnosti. Jedna je da natuknica bude određena kao imenica i da se u posebnom odjeljku unutar istog članka obradi funkcija natuknice kao broja, a druga da se natuknica odredi kao broj koji može doći i u imeničkoj funkciji. U leksikografiji postoji pravilo da se homografi koji se gramatički određuju kao dvije vrste riječi obrađuju pod dvije natuknice, a različite funkcije unutar jednoga rječničkog članka. Mijenjajući funkciju riječ zadržava svoja morfološka i semantička obilježja pa stoga ona i dalje ostaje u »svojoj« vrsti. Neke gramatike, kako smo vidjeli, smatraju riječi *tisuća* i *milijun* imenicama sa značenjem broja. To bi rješenje bilo prihvatljivo s dijakronijskog stajališta, ali postojeće semantičke i morfološke razlike između *milijun*¹ i *milijun*² nameću prijedlog za dvije natuknice jednako kao što bi trebalo uspostaviti dvije natuknice i za *što* (zamjenica i veznik), *blizu* (prijedlog i prilog), *kada* (veznik i prilog) itd.

Utvrdivši da je rečenica *Tisuću dinara danas ništa ne vrijedi* ovjere-na, onda i broj *tisuću* treba imati svoju natuknicu s uputnicom na fonološku dubletu *tisuća*. U gramatici će se protumačiti da je to okamenjeni akuzativ jednine, ali za rječnik to nije morfološki oblik, nego samostalna nepromjenljiva riječ, glavni broj, pa treba doći kao natuknica jednako kao što će okamenjeni instrumental *krajem* (prijedlog) biti obrađen odvojeno od imenice *kraj*.

Ako bi se leksikograf odlučio drugačije, onda se ne bi smjelo dogoditi da se *tisuća* proglasi imenicom, a *tisući* brojem (Rečnik MS s.v. *tisuća* ž i *tisući* redni broj ili Sovar SAZU s.v. *milijon* m. i *milijonti* štev.). Usput, potrebno je naglasiti da su svi brojevi monosemične riječi, o čemu bi leksikografi morali voditi računa.

BROJEVI I PRIDJEVI

Gramatike hrvatskoga ili srpskog jezika slažu se da brojne riječi tipa *prvi*, *drugi* pripadaju brojevima (redni brojevi), da imaju oblike od-

ređenoga pridjeva i ne objašnjavaju zašto su *drugi* i *treći* brojevi, a *dvoji* i *troji* pridjevi. Redne brojeve rječnici također uglavnom označavaju kao brojeve, osim što ih Rječnik JAZU svrstava među pridjeve, ali ne dosljedno (npr. *tisući* ima gramatičku odrednicu num. ord.). U posljednje vrijeme u nas je izrečeno mišljenje da su redni brojevi »u gramatičkom pogledu pridevi određenog vida« (Ivić, 1988, 30). Da bi stvar bila jasnija, potrebno je protumačiti što se misli pod pridjevom određenog vida. Kako se smatralo da je kategorija pridjevskoga vida svojstvena samo opisnim pridjevima, to se onda pod određenim pridjevom misli na opisni pridjev. Ako se govori o padežnim paradigmama rednih brojeva, dovoljna je konstatacija da se sklanjaju po pridjevsko-zamjeničkoj deklinaciji ili, točnije, kao pridjevi s gramatičkim morfemom *-i*. Ako se pak redni brojevi smatraju pridjevima (Ivić, 1988), tada ih treba klasificirati ili kao poseban podrazred pridjeva (ispravnije) ili kao odnosne pridjeve, a nikako opisne, kao što se sugerira njihovom usporedbom s određenim pridjevima. Naime, opisni pridjevi uvijek kvalificiraju i onda kada kao određeni identificiraju (Katičić, 1986, 385), dok se za redne brojeve ne bi moglo reći da kvalificiraju. Čak kada bi se shvatilo da je broj mjesta u nizu koje zauzima neki predmet svojstvo toga predmeta (o čemu se može raspravljati), pa da redni brojevi imaju i semantička obilježja pridjeva, usporedba treba biti metodološki ispravna. Redni su brojevi leksičko-gramatički podrazred pa se u klasifikaciji trebaju stavljati u odnos prema drugim leksičko-gramatičkim podrazredima. Osim toga svi pridjevi ovladavaju kategorijom određenosti (Tafra, 1988b), pa kako i odnosni mogu biti određeni, što se može vidjeti samo po njihovoj funkciji u rečenici, to se za redne brojeve i određene pridjeve može reći da su jednaki po funkciji (identifikatori). No, na toj se razini u našim gramatikama i literaturi nije povlačila jednakost pa su zato bila potrebna ova objašnjenja.

Ostaje otvoreno pitanje da li su redni brojevi podrazred pridjeva ili brojeva. S glavnim brojevima veže ih semantička i tvorbena veza, a s pridjevima morfološka i sintaktička. Koja je veza jača i važnija teško je presuditi. Podudarnost padežnih paradigmi s pridjevima i njihova atributivska služba jak su razlog za njihovo pridjevsko određenje. Međutim, ne treba se dati zavesti formalnom identičnošću, već se u razmatranje moraju uzeti sva i semantička i gramatička obilježja. U semantičkoj se analizi redni brojevi, kao i glavni, mogu prikazati vezom riječ — pojam. Ni u njih nema referenta. Također su monosemične riječi i uvijek znače mjesto koje u brojnom nizu zauzima predmet. Odnosni pridjevi u prenesenom značenju mogu se izjednačiti s opisnim pridjevima (Babić, 1986, 337). Tada imaju kvalitativno značenje, pa se mogu zbog toga i stupnjevat (Istra — *najturističkija regija*, TV Zagreb, 14. 5. 1989, 3. dnevnik). Redni brojevi nemaju te mogućnosti. Dolaze uz brojive imenice, osim naravno ako se značenje nebrojive imenice ne »opredmeti«. Tada se i takve imenice mogu brojiti (*prvo zlato*). Ograničenje u raspodjeli razlikuje redne brojeve od pridjeva.

To su možda sitne razlike koje bi se mogle zanemariti, ali se ne može preći preko činjenice da svi pridjevi imaju sintaktičku kategoriju vida kao glavno gramatičko obilježje koje izdvaja pridjeve u poseban

leksičko-gramatički razred (Tafra, 1988b). Redni brojevi nemaju te kategorije i zbog toga se ne mogu izjednačiti s pridjevima.

Pridjevi i redni brojevi mogu biti isti morfološki razred, mogu biti zajedno i u nekoj drugoj klasifikaciji, npr. gdje bi sve atributne riječi bile skupa, ali dok baratamo tradicionalnim pojmovima vrsta riječi, dotle redne brojeve ne možemo smatrati pridjevima, nego ih treba ostaviti među brojevima.

Brojne riječi na *-oje dvoje, troje* itd. mnogi lingvisti smatraju brojnim imenicama (Maretić, Brabec—Hraste—Živković, Težak—Babić, Pavešić—Vince, Katičić, 1986), drugi pak zbirnim brojevima (Stevanović, Priručna gramatika), a postoji mišljenje da je *dvoje* »uprav... srednji rod adjektiva dvoj, ali stoji kao supstantiv« (Rječnik JAZU s.v. *dvoje*). Problem usloženjava i različito tumačenje odnosa *dvoje* i *dvoji*. Dok jedni u tome vide odnos jednine i množine (Stevanović), za druge je (Priručna gramatika) *dvoji* brojni pridjev koji u jednini ima oblik *dvoj, dvoja, dvoje*, ali ima i tvrdnji da se brojni pridjevi upotrebljavaju samo u množini (Brabec—Hraste—Živković, Težak—Babić). Uz to neka tumačenja ostaju nejasna. Ivić (1988) brojeve ne smatra vrstom riječi, a kad navodi »zbirni brojevi dvoje, troje, četvoro/četvero itd., zatim tip dvoji, ženski rod dvoje... pripadaju slovenskoj baštini, doduše s određenim preradama na sh. zemljištu«, ne znamo kojoj vrsti te riječi pripadaju.

Brojne riječi na *-oje* znače odbrojenu količinu kao i glavni brojevi. Tu se količina shvaća u svojoj ukupnosti. Veoma se često, pogotovo s pridjevozima, upotrebljavaju u nepromjenljivu obliku (akuzativu), imaju velika ograničenja u sintagmatskom vezivanju (samo uz pluralia tantum, zbirne imenice i imenice koje znače živa bića različita spola). Sve ih to razlikuje od drugih vrsta riječi. Zbog njihove zamjeničke deklinacije i zbog navedenih obilježja mislim da ih ne bi trebalo smatrati imenicama, iako često obavljaju imeničku funkciju (*Troje ih je došlo*). Zasad je najprihvatljivije ostaviti ih među brojevima kao zbirne brojeve. Potrebno je svestranije istražiti odnos tih riječi i tzv. brojnih pridjeva (*dvoji, troji*) jer gramatike pružaju suviše šarolika objašnjenja koja su daleko od prihvatljivosti.

ZAKLJUČAK

U nekim jezicima (npr. njemačkom) prevladava jaka tendencija ka utapljanju brojeva u druge vrste riječi, a u nekim (npr. ruskom) njihovu učvršćivanju kao posebne vrste riječi uz osuvremenjavanje njihova lingvističkog opisa. U nas se još čvrsto drži tzv. školska gramatička tradicija s brojevima kao posebnom vrstom riječi, u opisu kojih nema nekog očitog utjecaja novijih dostignuća lingvističkih istraživanja. U posljednje vrijeme u domaćoj lingvističkoj literaturi (Brozović-Ivić, 1988) izneseno je mišljenje da brojevi ne postoje kao posebna vrsta riječi.

Problem brojeva je suviše zamršen da bi se mogao riješiti jednim radom. Ovaj je rad samo načeo dio te složene problematike preispitujući dosadašnja mišljenja i pružajući jedan od mogućih pogleda na brojeve. Mislim da je dosad u opisu brojeva bio suviše jak naglasak na njihovim mor-

fološkim obilježjima, a da su usprkos tome promakle neke morfološke osobitosti koje se mogu uočiti samo onda ako se forma i značenje promatraju kao cjelina. Brojevi imaju dosta gramatičke raznolikosti, pa je potrebno istovremeno proučavati njihova semantička i gramatička obilježja u ukupnosti. Krenuvši upravo tim putem, možemo na kraju izvući nekoliko tih najkarakterističnijih obilježja.

Brojevi su zatvoren sustav leksičkih jedinica, koje označavaju samo odbrojenu »količinu jedinki«, pa su zbog toga monosemične. Na morfološkom planu čine dva podrazreda, jedan promjenljiv i drugi nepromjenljiv. Nepromjenljivi se brojevi nazivaju glavni ili osnovni. Jedini izuzetak među glavnim brojevima je broj *jedan* koji ima pune paradigme padeža i roda. Brojevi *dva*, *tri*, *četiri* te brojevi tipa *tisuća* i *milijun* sve više gube padežne paradigme pa se ponašaju uglavnom kao nepromjenljive riječi. Svi glavni brojevi bez izuzetka nemaju gramatičku kategoriju broja, što je razlogom da se riječi tipa *tisuća* i *milijun* ne smatraju imenicama, kao što se uobičajilo u našim gramatikama i rječnicima. Obavljajući funkciju kvantifikatora stoje uvijek uz brojive imenice. Brojevi zavise od kategorije brojivosti u imenica, a oblik imenica zavisi od brojeva. Naime, kategorija brojivosti ograničava njihovu raspodjelu u imeničkim sintagmama, a oni pak otvaraju mjesto samo Gmn. Ostali kvantifikatori otvaraju mjesto i Gjd. i Gmn. i brojivih i nebrojivih imenica.

Pri izjednačavanju nepromjenljivih brojeva s priložima ne vodi se dovoljno računa o razlikama među njima. Brojevi su komprezentni samo s imenicama, a prilozi najčešće s glagolima, prilozi imaju veći kolokacijski opseg i obavljaju više funkcija od brojeva.

Ne možemo zanemariti činjenicu da se redni brojevi tvore od glavnih, pa bi oni lingvisti koji brojeve razvrstavaju u druge vrste riječi trebali ipak voditi računa da ne stvaraju neke nove tvorbenne modele. Redni se brojevi često smatraju pridjevima zbog iste deklinacije. Međutim, oni ne ovladavaju kategorijom određenosti, koja karakterizira pridjeve kao vrstu riječi, nemaju mogućnost stupnjevanja i njihova je raspodjela u imeničkim sintagmama ograničena na brojive imenice. Stoga ima razloga da ih smatramo podrazredom brojeva.

Dok baratamo tradicionalnim pojmovima vrsta riječi, brojevi se ne mogu razbiti na imenice, priloge i pridjeve zbog razlika među njima u značenju, raspodjeli, funkcijama i u nejednakom ovladavanju gramatičkim kategorijama.

Sâmo pitanje brojeva moći će se riješiti tek u preispitivanju tradicionalne podjele riječi na vrste. Trebalo bi za naš jezik, uzimajući u obzir što je lingvistika dosad postigla u svijetu i u nas, uraditi novu, dosljedniju klasifikaciju. Posebno je pitanje da li je moguća idealna klasifikacija bez ostatka. Vjerojatno nije moguća zato što će se uvijek, s koje god strane krenuli, naći neki »miješani« slučajevi, a upravo će brojevi biti klasifikacijski kamen spoticanja. Bez obzira na sve te teškoće, treba se prihvatiti posla.

Nažalost, gramatika u ovom slučaju ne nudi leksikografiji jednoznačne odgovore. Leksikografi ipak moraju izabrati svoje kriterije i u njihovoj primjeni, što je najvažnije, ostati dosljedni.

LITERATURA

1. Rječnik JAZU: Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, A-Ž, JAZU, Zagreb 1880—1976.
2. Babić, S., 1981: Stilske odrednice u našim rječnicima, Jezik, 3, Zagreb.
3. Babić, S., 1986: Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku, Nacrt za gramatiku, Zagreb.
4. Babić, S., 1989: Jesu li prilozi promjenljive riječi? Jezik, 3, Zagreb.
5. Babukić, V., 1854: Ilirska slovnica, Zagreb.
6. Belić, A., 1958, 1959: O jezičkoj prirodi i jezičkom razvitku, I knjiga, drugo izdanje, 1958; knjiga II, 1959, Beograd.
7. Bratanić, M., 1979: Prilog za dvojezičnu leksikografsku teoriju, Jezik, 1, Zagreb.
8. Brozović, 1988, u: Brozović-Ivić, 1988.
9. Brozović, D., i Ivić, P., 1988: Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski, Izvadak iz 2. izd. Enciklopedije Jugoslavije, Zagreb.
10. Duden: Deutsches Universal Wörterbuch, Mannheim/Wien/Zürich 1983.
11. ELZ: Enciklopedija Leksikografskog zavoda, knjiga I, Zagreb 1966.
12. Gvozdev, A. N., 1967: Sovremennyj russkij literaturnyj jazyk, časť I, Moskva.
13. Ivić, 1988, u: Brozović-Ivić, 1988.
14. Ivić, M., 1973: O nekim sintaksičkim konstrukcijama s kvantifikatorima u standardnom srpskohrvatskom, Južnoslovenski filolog, 30, sv. 1—2, Beograd.
15. Grammaire Larousse, Paris 1985.
16. Katičić, R., 1986: Sintaksa hrvatskoga književnog jezika, Nacrt za gramatiku, Zagreb.
17. Klajn, I., 1985: O funkciji i prirodi zamenica, Beograd.
18. Kajkavski rječnik: Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika, A-K, JAZU i Zavod za jezik IFF, Zagreb 1984—1988.
19. Lukin, M., 1987: K voprosu o liksiko-grammatičeskom statusu čislitel'nyh v sovremennom russkom jazyke, Voprosy jazykoznanija, 6, Moskva.
20. Ogden, C. K., i Richards, I. A., 1953: The Meaning of Meaning, London.
21. Pavešić, S., i Vince, Z., 1971: Gramatika, u: Jezični savjetnik s gramatikom, Zagreb.
22. Pranjković, I., 1982: Klasifikacija riječi na vrste i razine gramatičke analize, Radovi Zavoda za slavensku filologiju, 17, Zagreb.
23. Priručna gramatika, Zavod za jezik IFF, Zagreb 1979.
24. Reformatskij, A. A., 1960: Čislo i grammatika, u: Voprosy grammatiki, zbornik statej, ANSSSR, Moskva-Leningrad.
25. Reformatskij, A. A., Očerki po fonologii, morfonologii i morfologii, Moskva.
26. Rečnik MS: Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika, A-Š, Matica srpska, Novi Sad 1967—1976.
27. Russkaja grammatika, tom I, ANSSSR, Moskva 1982.
28. Rečnik SANU: Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika, SANU, A-N, Beograd 1959—1988.
29. Simeon, R.: Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva, Zagreb 1969.
30. Simić, R., 1987: Uz teoriju o vrstama reči, Naš jezik, XXVII/3—4, Beograd.
31. Slovar SAZU: Slovar slovenskega knjižnega jezika, A-Š, SAZU, Ljubljana 1970—1985.
32. Stevović, I., 1973: Prilozi kao vrsta reči, Južnoslovenski filolog, 30, sv. 1—2, Beograd.
33. Tafra, B., 1988a: Razgraničavanje homonimije i polisemije (leksikološki i leksikografski problem), Filologija, 14, JAZU, Zagreb 1988 (1986).
34. Tafra, B., 1988b: Razgraničavanje opisnih i odnosnih pridjeva (leksikološki i leksikografski problem), Rasprave Zavoda za jezik IFF, 14, Zagreb.
35. Toporišič, J., 1976: Slovenska slovnica, Maribor.
36. Voprosy 1968: Voprosy teorii častej reči na materiale jazykov različnyh tipov, ANSSSR, Leningrad.

RÉSUMÉ

QUE SONT LES NOMBRES?

(*Le problème grammatical et lexicographique*)

La classification traditionnelle des mots en catégories a eu maintes critiques. Parmi les questions les plus discutables se trouve la place des nombres dans cette classification. Dans l'article ici présent on parle d'abord du statut grammatical et lexicographique des mots, de la notion de nombre dans la langue, ensuite de l'élaboration des nombres avec des adverbes, et de l'autre côté, la relation entre les noms et les formes morphologiques et de la maîtrise des nombres. Etant donné qu'on conteste pour l'analyse du sens et de la fonction des nombres, on analyse, d'une part, la relation des nombres avec des adverbes, et de l'autre côté, la relation entre les noms et les adjectifs, eu regard de leur sens, la distribution dans les syntagmes, leur fonction, les formes morphologiques et la maîtrise des catégories grammaticales. On finit par donner une nouvelle image de la caractéristique grammaticale des nombres ce qui détache les nombres des catégories mentionnées des mots.

Pour les nombres cardinaux la caractéristique en est l'invariabilité (avec des exceptions négligeables) et le manque de la catégorie grammaticale du nombre. Les deux caractéristiques appartiennent aussi aux mots du type *tisuća* et *milijun* ce qui eut pour résultat qu'ils sont catégorisés parmi les nombres, et non parmi les substantifs comme on le faisait jusqu'ici. Les nombres apparaissent en tant que quantificateurs dans les syntagmes nominaux seulement pour les substantifs nombrables parce qu'ils signifient toujours une quantité comptée d'objets signifiés par les substantifs. Ils ne peuvent pas être identifiés avec les adverbes étant donné qu'ils se distinguent du point de vue de la distribution et de la fonction. Les adverbes embrassent une dimension collocationnelle plus grande, pour la plupart ils ont la fonction de la modification des verbes, et en général ils embrassent plus de fonctions que ne le possèdent pas les nombres.

Les nombres ordinaux de leur côté entrent dans la même classe morphologique avec les adjectifs, mais ils en diffèrent par le manque de la catégorie de la déterminativité, il leur manque la possibilité d'exprimer la comparaison adjectivale tandis que leur distribution leur est limitée dans les syntagmes nominaux seulement pour les substantifs nombrables.

Est mise en évidence la nécessité d'exécuter une classification plus conséquente, comme aussi l'argumentation que dans le cadre de notions traditionnelles des catégories des mots les nombres ne sont pas répartibles en adverbes, substantifs et adjectifs à cause des différentes caractéristiques, sémantiques et grammaticales, de ces catégories des mots.